



# education

Department:  
Education  
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

## NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

**XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)**

**PAPILA RA 1 (P1)**

**HUKURI 2009**

**MEMORANDAMU**

**TIMARAKA: 80**

**Memorandamu leyi yi na 5 wa tipheji.**

## XIYENGE XA A

### XIVUTISO XA 1

- 1.1 -Tihakelo ta gezi ti ta tlakuka. √√  
-Ku pfumaleka ka gezi. √√  
-Vaonhi va nga dlawa hi gezi.√√ (Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (4)
- 1.2 I murhangeri wa sivhiki. √ (1)
- 1.3 Ti chava ku hiseriwa tindlu hi vafana.√ (1)
- 1.4 -Ku yiviwa ka tisolaphanele. √  
-Ku tsemiwa ka tidarata ta tikampa ta swihari. √  
- Ku tsemiwa ka tintambu ta gezi.√ (Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 1.5 “Wolowo a hi ntiyiso wa leswaku vubihi byi endliwa hi vanhu lavo huma ematikweni ya le handle.” **Kumbe:** “Na volava va kwalomu tikweni ra hina a va la!”√√ (2)
- 1.6 1.6.1 Xivijo. √√ (2)
- 1.6.2 Valala.√√ (2)
- 1.6.3 Phuthuma.√√ (2)
- 1.7 Mudyondzi u ta nyika vonelo ra yena. Xik. A swi fanerile hikuva ntirho wa hosi i ku vona leswaku tindhuna ta tiko ti tirha mitirho ya tona hi ku hetiseka.√√ (2)
- 1.8 1.8.1 A hi swona. U na ntirhisano na sivhiki, hikuva Phuphuruka u byerile hosi timhaka leti humelelaka etikweni ra yona.√√ (2)
- 1.8.2 A hi swona. Tindhuna ti rhambile xivijo.√√ (2)
- 1.9 1.9.1 Mhaka yi vulavuriwa ya ha ku humelela.√√ (2)
- 1.9.2 A swi olovi ku khoma nala loyi u hanyaka na yena.√√ (2)
- 1.9.3 Munhu a nga fanelangi ku sola hosi ya tiko leri a tshamaka eka rona.√√ (2)
- 1.10 Mudyondzi u ta hlamusela hungunkulu ku ya hileswi a swi twisisisaka xiswona. Xik. Vafambisi va miganga va fanele va va na vutihlamuleri.√√ (2)

**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

## XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA

### XIVUTISO XA 2

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:
  - Hi siku ra 22 Khotavuxika 2008, Tatana Maluleke u tivisiwile ku vabya ka sivara wa yena. ✓
  - Tatana Maluleke a a tshama eMafarana kasi Girixoni a a tshama eMagwiri. ✓
  - Hi xihatla Maluleke na n'wana va tsutsumile ku ya vona muvabyi. ✓
  - Va fikile va kuma leswaku wa vabya swinene. ✓
  - Va n'wi tekile va n'wi yisa exibedhlele xa Letaba. ✓
  - Va hlaseriwile hi tinsulavoya va nga si fika exibedhlele. ✓
  - Muvabyi u vhele a lovela kwalaho. ✓  
(Nkombo wa timhaka tin'wana na tin'wana)

- NKOKA WA MAHUNGU (N).

- MATIRHISELO YA RIRIMI (R). ✓✓✓

(7)

(3)

#### ❖ NXUPULO

- Eka mikomiso/mikatsakanyo leyi yi nga na marito yo hundza mpimo lowu lavekaka, a ku hlayiwe ntsena marito ya ntlhanu eka lama mukamberiwa a tluriseke mpimo ha wona.
- Mikomiso/mikatsakanyo leyi yi nga fikeleriki marito lama nga pimiwa kambe yi ri na timhaka hinkwato yi fanele yi averiwa timaraka to helela.
- Swihoxo swa matirhiselo ya ririmi (Ntivoririmi, mapeletelo, mahikahatelo):
  - Susa eka timaraka letinharhu ta ririmi hi ndlela leyi
  - Swihoxo swa 0 - 4: ku hava nxupulo.
  - Swihoxo swa 5 -10: ku susiwa maraka yi1 (yin'we)
  - Swihoxo swa 11-15: ku susiwa timaraka ti2 (timbirhi)
  - Swihoxo swa 16 na ku tlula: ku susiwa timaraka ti3 (tinharhu)
- Tirhisa mimfungho leyi nga laha hansi ku kombisa maavelo ya timaraka:
  - Nkoka wa mahungu = N
  - Matirhiselo ya ririmi = R
- Maavelo ya timaraka eka ririmi hi ku landza timhakankulu.
  - Loko ku boxiwile timhakankulu ta 1 – 3, ku averiwa maraka yin'we.
  - Loko ku boxiwile timhakankulu ta 4 – 5, ku averiwa timaraka timbirhi.
  - Loko ku boxiwile timhakankulu ta 6 – 7, ku averiwa timaraka tinharhu
- A ku susiwe maraka yin'we eka timaraka ta timhakankulu eka timaraka ta matirhiselo ya ririmi loko ntsengo wa marito lama nga tirhisiwa wu nga kombisiwangi kumbe wu nga ri wona.

**LEMUKA:** Nkomiso wa marito a wu laveki, kambe loko wu tirhisiwile wu tekiwa wu ri rito leri wu yimelaka rona.

**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10**

**XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**

**XIVUTISO XA**

3.1 3.1.1

(a) <b>M</b>				(b) <b>L</b>						(c) <b>K</b> √
<b>U</b>				<b>U</b>						<b>H</b>
<b>S</b>				<b>M</b>						<b>O</b>
<b>A</b>				<b>B</b>						<b>M</b>
<b>G</b>				<b>E</b>						<b>B</b>
<b>O</b> √		(d) <b>X</b>	<b>I</b>	<b>T</b>	<b>S</b>	<b>H</b>	<b>U</b>	<b>N</b>	<b>X</b>	<b>O</b> √
				<b>A</b> √						
				<b>N</b>						
		(e) <b>T</b>	<b>S</b>	<b>A</b>	<b>K</b>	<b>E</b>	<b>L</b>	<b>A</b>	<b>K</b>	<b>A</b> √

(5)

3.1.2 (a) Mudyondzi wo ka a nga tlharihang/twisisi. √√ (2)

(b) Murhangeri wa xikolo. √√ (2)

3.1.3 Mudyondzi u ta vumba xivulwa xa yena n’wini ku humelerisa nhlamuselo ya “tala” leyi yi vulaka nhlayo ya le henhla / ku kumeka hi vunyingi kumbe ndhawu yo chela nkuma.

Xik. Ndzavisiso wu komba leswaku eka xikolo xin’wana na xin’wana ku na vanhwanyana vo **tala** ku tlula vafana **KUMBE** Manana u lo na heta ku olela nkuma, o ya wu chela endzeni ka **tala**. √√ (2)

3.1.4 Vadyondzi hinkwavo va tikuma va pfuka exibedhlele. √√ (2)

3.1.5 Vadyondzisi va ri:√ “Milawu leyintshwa yi hi tekerile matimba hinkwawo.” √√ (3)

3.1.6 Munhu a nga swi koti ku tilumbeta nandzu / ku amukela leswaku nandzu wu na yena. √√ (2)

3.1.7 Vadyondzisi na vadyondzi va nge vi ekhombiyeni. √√ (2)

3.1.8 Ri komba leswaku mhaka yi humelela eka matlhelo mambirhi hi ku ringana. √√ (2)

3.1.9 Ri tirhe ku hi komba ndhawu laha timhaka ti humelelaka kona. √√ (2)

3.1.10 Vanhwanyana. √√ (2)

- 3.1.11 Hileswi. √√ (2)
- 3.1.12 Ndzawulo ya Dyondzo yi kombiwa hi rintiho hi vadyondzisi. √√ (2)
- 3.2 3.2.1 Wa ku rhurhela khapu ya misava ya ntlangu wa bolo ya milenge hi lembe ra 2010. √  
Swi tikomba hi khapu leyi yi nga tlakuriwa hi Nkulukumba Mandela na vanhu lava kombisaka ku tsakela mhaka ya kona. √√ (3)
- 3.2.2 Hileswi sayizi ya fonto ya marito kumbe mhaka leyi faneleke ku koka rinoko ra muhlayi yi faneleke ku va leyikulu ku tlula sayizi ya fonto ya marito kumbe mhaka leyin'wana. √√ (2)
- 3.2.3 I mpfhuka wa le kusuhi. √ Hikuva vanhu lava va nga exifanisweni va kombisiwile tinhloko na ku fika exifuveni ntsena. √√ (3)
- 3.2.4 Hileswi Afrika-Dzonga yi nga nyikiwa nkarhi wo rhurhela khapu ya misava ya bolo ya milenge. √√ (2)

**NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40**

**NTSENGO WA TIMARAKA: 80**